

FITXA PER LA MONCADAPÈDIA / ARXIU DE MEMÒRIA POPULAR

Nom/cognoms	Toni Arnal
Any de fundació de l'empresa	Ja en 1941, Antonio Arnal Ruiz (avi del nostre entrevistat) i altres montcadins havien fundat la Obrera Pirotècnica. En 1950, Antonio Arnal fundà la seua pròpia empresa "Antonio Arnal Ruiz", ubicada en la partida del Palmar de Montcada.
Categories	pirotècnica
Data i lloc de l'entrevista	Dimarts 11 de març de 2025, a sa casa
Equip entrevistador	Etnopèdia (Laura Yustas, Nelo Vilar)
Enllaç	https://youtu.be/Ei9DR5KloGc
Extracte	https://youtu.be/9Y8uNEgf_Qw

Feia temps que feia falta que algú parlara de la Pirotècnica Arnal en Montcadapèdia. Havíem entrat en el món de la pirotècnica parlant amb Antonia Caballer, 'la Coetera' i incloent alguns materials com fotografies i textos, però la història quedava incompleta sense tindre el relat de la Pirotècnica Arnal. Com ens conta Toni Arnal, net del fundador de l'empresa, Antonio Arnal Ruiz, l'ABC de la pirotècnica arribà a ser Arnal, Brunchú i Caballer. Hui enriqueim un poc la història d'eixe legat tan particular que és la pirotècnica montcadina afegint la història del nostre entrevistat.

Sinopsi

Toni Arnal ens parla de la tradició pirotècnica a Montcada i molt concretament del seu legat familiar. Ens parla sobretot de l'experiència que ha viscut en primera persona al costat de son pare, Antonio Arnal Llorens, i de com ha evolucionat esta indústria que és tan fascinant com perillosa. Toni ens parla de calibres, de tipus de coets i també de com es treballava de manera autodidacta manipulant materials potencialment mortífers i que han causat no pocs accidents al llarg del temps.

Transcripció

És fet a l'antiga, vale? Perquè ara n'hi han materials que ja no se poden disparar. Per exemple, les canyes ja no se tiren ara. Entonces, les canyes, pues tot el tema del vent... Entonces, les canyes i les eixides i els coetons és algo que se tirava molt antigament, com veus, però se deixà de tirar per el tema del perill que portava pues les canyes que pogueren caure, o tamé pel vent, si hi havia molt de vent, perquè clar, un vol erràtic d'una eixida d'un volador podia caure al públic, vale? De fet és aixina, jo recorde m'auela, m'auela Benilde, la mare de mon pare en

Albuixec, que en Albuixec se feien unes mascletaes, se feien antigament creuant tot el poble i el poble anava caminant i anaven caiguent els coets, no? Eren d'estos pobles que feren... Albuixech, Massalfassar, tots estos pobles que antigament... Foios... feien molt bones mascletaes, i estant jo amb ella, era xicotet, tenia jo, no sé, tindria jo 8 anys a lo millor, una eixida li explotà en un pit.

Ostres.

Sí, sí, bueno, jo m'assustí, perquè... "puum", me quedí aixina i tota plena de sang, se la tingueren que dur a l'hospital i tal perquè... I bueno, pues mira, va ser un accident, ja te dic, fa molts anys, mirant una... un castell. No era una mascletà, era un castell. Vull dir que tot el tema de les eixides, pues comportà que se deixà de tirar. Mm, s'ha substituït –les eixides– sobretot ara amb candeles, que se diu. Que és açò que veus ací. Ara se tiren tamé, per exemple, les candeles se tiren tamé en les mascletaes, que és quan... són uns tubos que ixen "trrrrrr", i que ixen petardos, trons i ix color tamé. Tot això que ix al final que fa "fuum", que ix és un montó de color al final quan acaba la mascletà, pues tot això se fa amb candeles. Vale? I entonces s'utilitza molt la candela. La candela que és el... estos tubets que són aixina de plàstic. Però com dic, tamé en el castell se pot utilitzar les candeles de color o de tro, vale? I les eixides, que les eixides tamé podien ser de color i de tro. Entonces s'escomençava aixina, poquet a poquet, s'anava eixint... eixides, com veus. Tamé podien eixir rodes, vale? Que tamé s'han prohibit, perquè les rodes tamé és lo mateix: les rodes ixen i claro, tamé és algo erràtic, no se sap a on va a caure. I bueno, pues tamé se va substituir. Entonces, els coetons se varen substituir, que eren els més grans, que ixen paracaïdes, que caïen uns paracaïdes que eixien llums que anaven caiguent o figures que anaven caiguent... Tamé les rodes i tot açò que és de plàstic se va substituir tamé. Ara ja no és de plàstic, ara se fa tot de cartó, vale? Antes tamé les carcasses se feien de plàstic, ara se fan de cartó. Tot s'ha fet a algo més, bueno, pues el mig ambient, pues pa cuidar el mig ambient, se substitueix el plàstic i ja està. Entonces s'escomençava amb trons, eixides, s'anaven disparant trons, com veus, candeles... Tot era una combinació i poquet a poquet anava, i poquet a poquet anava in crescendo, no? Anava poquet a poquet: pues cada vegà n'hi havien més canons. Són bateries, bateries de canons, vale?, que poden ser de tro i de color. Les bateries de canons tenen carcasses. Les carcasses i les bateries podien ser del 50, del 75, del 100, del 125, O siga, anaven eixint conforme eren més grossos i d'un calibre més gran. I tot això feia pues que cada vegà el castell... cada vegà s'incrementara el nivell de lluminositat i de color i de so. I al final pues alplegàvem al final, que al final era que ja s'aplegava ací, ja escomençaven a eixir moltes carcasses de llums, de tro i de llum –com veus ací–, anaven eixint, "tatatatata", después anaven eixint aixina tamé, eixien tamé les carcasses, les carcasses grans tamé eixien "pam pam pam pam pam" i al final pues anaven... se feia tot açò, eixia tot el tro i tots estos canons que eixien... Entonces al final era el bombardeo final, no? Pues un castell podia durar a lo millor 12 minuts, solia durar un castell, que són els que se disparen en l'Ajuntament [de València en falles]. De fet, vos vaig enviar un vídeo tamé, no sé si te'n recordes, de Canal 9, de Pirotècnia Arnal que va fer la Nit de foc [de 1994].

[Enllaç al vídeo pujat al canal de Youtube de Moncadapèdia: <https://youtu.be/hlGGDvjg5aA>]

I perquè veges tu, açò que t'ha explicat, però en [la realitat] [5 min.]. En el seu moment ho va gravar Canal 9 i va fer, bueno, pues va dir: "anem a vore com se monta un castell des de que se monta al principi dels treballadors hasta que se dispara". Entonces, va fer Canal 9 tota ixa... I bueno, ara els castells tamé ja se fan tots en ordenador, de manera electrònica, ja no se disparen a mà. Mm, home, "no se disparen...", té... el factor humà té que estar ahí per si acàs falla. Entonces pa que estigues ahí enseguida i tires, no? Però ara és de veres que hi ha moltes

coses que se fan de manera electrònica, en els ordinadors, digital i entones hi han certs efectes que, claro, que ixen d'una manera més espectacular ara que antes. Però bueno, les tecnologies van avançant i açò tamé, tamé va avançant. De fet tamé se va combinar amb música i tamé hi han piromusicals. Entones ixa digitalització dels disparos comporta que al haver una major perfecció en quant als temps, se pot combinar ja la música i se pot fer un piromusical amb els efectes de tro i de color conforme al ritme de la música. Mon pare va fer piromusicals i recorde que mon pare els feia amb cassetts. Entones agarrava el cassette i quan... parava, parava el casset, entones agarrava la metxa amb un cronómetro... [risses]. Jo és que no sé com ho feia. Amb un cronómetro agarrava i entones media la metxa perquè ell sabia: 2 mm, 5 mm... ell sabia els segons; entones ell agarrava, tallava el casset, el tallava... El casset, eh?, un casset d'estos de cinta, media els segons i entones media els segons en les metxes. I entones, aixina anava combinant pa que isquera conforme ell volia de.... Tot era molt manual tamé. Ara ja pues això ja ha evolucionat, és més fàcil ja fer-ho.

Però és una qüestió de ritme tamé, no?

Sí, claro, claro.

No sé si ixe ritme... Bueno, se fa, fora de acá se fa...

Sí, sí, sí.

Jo recorde en Múrcia, tamé treballant amb pirotècnics mos dien “és que els valencians és un altre tema, eh?”.

Sí, perquè...

Ells tiraven més... a lo loco, digam.

Sí, perquè València sempre ha tingut la fama, no? I els pirotècnics mare, digam, més grans, pues han eixit d'ací de València. Entones, bueno, pues té ixa fama, no? En tot el món té la fama, perquè actualment la pirotècnica de València se tira en tot el món. La fama la té la pirotècnica valenciana. Encara que hi ha altres comunitats que tamé tenen... per exemple, Galícia té molts tallerets. Galícia té més de cent tallerets, però són tallerets. Com si foren bars ací, pues allí són tallerets, i són famílies, a lo millor de tres o quatre o cinc famílies, tenen una pirotècnica xicoteta i fan en el seu poble o en els pobles d'alrededor, no són molt ambiciosos de grandes coses i, bueno, són tallerets xicotets. O siga, que lo de la pirotècnica tamé se fa en altres comunitats. En Andalusia tamé hi ha moltes pirotècnies... o siga que és algo... en Catalunya tamé hi ha pirotècnies.

Sí, vamos, segur que hi hauran. Però és veritat que el tema valencià és un tema curiós. I jo tinc amics que són... Bueno, gent formada en arts i demés, que van a les mascletaes i después fan com la crítica, diuen: “hui, ha sigut meravellós, este moment o aquell no sé què”. Impressionants, total.

Sí, sí, jo escolte tamé les crítiques i dic “collons”.

Allí no te pots encantar, ahí com a productor tens que tindre un projecte, no té que ser ruido i avant sinó que...

No, no, no, no. Té que tindre la seua cosa i té que tindre el seu moment. I si no els crítics t'ho agarren, t'ho agarren enseguida. Diuen “ha fallat açò, ha fallat lo atre” [risses].

Tu eres net d'Antonio Arnal...

Ruiz.

Que va ser el primer, digam, que va treballar...

M'auelo, que treballà amb Antonio Caballer. Entonces els pirotècnics, casi tots els pirotècnics han eixit de les grans pirotècnies. Els Caballer, que crec que va ser el... Caballer i Brunchú varen ser les primeres, però crec que estan emparentades. De família, estan emparentades. Entonces com estan emparentades d'ahí escomença a... pues ja isqué Antonio Caballer i Vicente Caballer i Ricardo Caballer. I Brunchú que tamé eren emparentats, ja feu la seua pirotècnia i lo que era Antonio Caballer i Vicente Caballer... i Ricardo Caballer pues ja ha fet cada u les seues pirotècnies. De fet cada ú té la seua pirotècnia. Ricardo té la seua, Vicente tenia la seua i Antonio té la seua. I les demés pirotècnies que s'han fet en València sempre han sigut fetes de treballadors que treballaven allí **[10 min.]**. Sempre. O siga, el... totes les pirotècnies que han eixit han sigut de pirotècnics que han treballat en la pirotècnia. Molts dels que han eixit en pirotècnia han treballat en Pirotècnia Arnal i molts han treballat en Miguel Zamorano o en Vicente Caballer. Entonces dien: "vale, anem a fer la nostra pirotècnia" i la feien.

Abans mos deies tu que hi havia bona relació, en un món competitiu.

Claro, és un gremi molt tancat. Molt tancat, per això els que ixen tenen que haver eixit perquè ho han mamat des de xicotets. O siga, han treballat allí o han sigut... De fet els que són Caballer són cosins germans, germans, cosins germans... prims, cosins prims... Per exemple María José és cosí prima de... encara que siga de prima-primo, però és família de Ricardo o de Vicente. Entonces sempre s'ha conegut... Uno que vinga de fora no... se li mira com: "este d'a on ve", perquè tots saben d'a on ve, no? "Tu d'a on vens? —Jo vinc de tal pirotècnia que treballo ací, en esta pirotècnia...", O siga, se sap d'a on vens. Entonces n'hi ha una associació en València, [PiroVal](#), que aglutina a tots els... bueno, els pirotècnics que se volen [associar]. Que s'encarrega de defensar un poc pues... bueno, sobretot cara a l'administració pública, pues tot lo que els demanen als pirotècnics o tota la burocràcia... pues un poc fer tots els recursos que tinguen que fer pa que ixes mesures no siguen tan estrictes o tan... I això tamé amb l'Ajuntament de València. L'Ajuntament de València pues tot el tema de les Falles, tot el tema del Festival de Pirotècnia... tot lo que se fa pues tamé un poc... tema pressupuestari: els diners, quant van a pagar, com van a pagar, si se van a demorar molt [risses], tot això, tot això PiroVal o l'associació de pirotècnics pues... Tamé les noves normatives que poden eixir, perquè sempre ixen normatives noves. Ara vaig vore jo l'última normativa... Clar, jo ara ja no estic en el món de la pirotècnica, però jo escolte a vegades i jo me ric perquè dic "ostras, açò és impensable fa anys". Ara els gossos resulta que com tenen por als coets, pa no estressar-los portaran una panyoleta verda que això voldrà dir que ixen gos li té por als petardos, pa que se puga respectar [se'n riu]. Yo me río porque no m'ho puc creure. És increïble tot açò com... Però bueno és... i què anem a fer? És que al final és aixina, no... No se pot anar contra les coses, entonces, claro, al final els animalistes, pues claro: "tal, no sé què", tamé que si als xiquets que tenen autisme, tal. I jo dic, bueno, sí, claro, està clar que... Claro, és que al final... si busques, si rasques, trobes. Trobes. Sempre. Entonces claro... És normal que al final si rasques, rasques, rasques, al final n'hi haurà algun tipo de persona o algun tipo de... pues que no li... que li moleste. Que li moleste el ruido. Però claro, això li molesta a algú, però claro, tot el turisme i tota la quantitat de gent que ve a vore això, pues dius: "guau". Açò com és, no?, tanta gent que ve soles a experimentar lo que és una mascletà i experimentar com el so i el... i tremola el... Claro, hi ha gent que ve aposta d'Estats Units. Entonces, dius... ja, sí, pues bueno, sí, és de veres que ací hi ha algú que li puga molestar, però què anem a fer? Sí, sí.

Bueno, Arnal ha estat en la elit, digam, absolutament.

Sí, sí, i jo me'n recorde que anà tamé a Guinea Equatorial, que varen anar quan derrocaren el dictador i... i isqué... Estic parlant d'un grapat d'anys, tindria jo, no sé... tindria jo deu anys a lo millor, pues el derrocaren a ell... **[15 min.]** Vull dir que sí, que a mon pare sempre, o a m'auelo, que primer muntà la pirotècnia m'auelo, de fet, la pirotècnia la muntà m'auelo. I mon pare ja pues la va fer més gran i la va fer... Però sí que és de veres que mon pare ha anat als festivals internacionals i ha guanyat premis en Sant Sebastià, en Bilbao, en Blanes... i molts pirotècnics de fora, per exemple, de França, que hi haven molts... com [Ruggieri](#) o [Lacroix](#) que són els més importants de França, pues li compraven tamé a mon pare, li compraven carcasses o li compraven material, vale? Entonces, sempre, sí. Sempre hem venut i hem exportat tamé material pirotècnic.

No només perquè treballara bé, sinó perquè era capaç d'inventar, per esta part creativa, de proposar i de renovar.

Efectivament. Jo me'n recorde mon pare... Estàvem fent un castell, l'acompanyí jo de xicotet, en Blanes. I a mon pare se li va ocórrir tirar carcasses a l'àuia. Els aquàtics. I jo li feia "papà, estàs tirant carcasses a l'àuia?". I diu "calla que estic a vore si...". I van eixir les carcasses aquàtiques que dia... "no m'ho puc creure". Estava mon pare innovant a vore si... i se passava els dies, començava a tirar carcasses allí i els que estaven en les barques allí tots aplanant, anant-se'n correguent [risses]. Vull dir, que sempre ha tingut ixes idees d'innovar, no? De d'innovar; en les mascletaes tamé. Tinc ahí una patent que va fer de l'any no sé què que patentà un petardo o no sé què, m'auelo. O siga, sempre al final... Sí, tot això se patentava, claro, hi ha que patentar-ho. I totes ixes coses, pues sí, mon pare sempre ha estat innovant en mascletaes i en castells.

Al mateix temps és una cosa molt popular, perquè vas a pobles xicotets... a festetes... en fin.

Sí, jo me'n recorde d'anar a... anar amb mon pare de xicotet, anàvem a les confraries o a les clavaries, que ací són clavaries, i estàvem allí i jo recorde que... era molt curiós, era com el... anava el representant de Camilo Sexto o Nino Bravo, després anava el coeter, després anava... [risses], era aixina. Entonces, no sé si vosaltres heu estat en alguna festa, jo sí que he estat en festes i era molt curiós, no? "Hui ve el no sé què, hui ve Pirotècnia Arnal, hui ve el representant de no sé qui...". I bueno, tot era en poblets xicotets i sobretot, pues bueno, pobles d'ací alrededor. I mon pare, pues se coneixien en tot el...

Quin era l'àmbit? Vull dir que tamé aniríeu lluny.

Sí, claro, mosatros al final anàvem en tota Espanya, al final. Entonces, en Madrid teníem un representant, en Catalunya tamé, al final teníem representants en tota Espanya que...

Clar, teniu representats, és lògic.

Sí, claro, teníem els representants que anaven contractant amb els ajuntaments. Perquè açò de les clavaries sí que és de veres que fa a lo millor cinquanta anys era com se feia, però ja a lo millor des de fa trenta anys a lo millor ja els ajuntaments són els que s'encarregaven de fer — de fet l'Ajuntament de Montcà encà ho fa —, de fer el castell o la mascletà de les festes del poble. Entonces ja anaves als ajuntaments, més que a les a les clavaries o a les confraries. A l'Ajuntament a contractar el castell o mascletà que se feia en les festes populars.

I el tipus de disparà variava en funció del lloc? Perquè jo sóc de Madrid i en Madrid mai he sentit disparades com les que se fan ací. Lo que vos demanaven era diferent? O simplement no ha coincidit que jo he anat a una d'Arnal?

Sí. Lo que lo que passa és que, claro, les mascletaes són molt de València. Entonces claro, per a que entengues una mascletà tens que vore, haver vist varies mascletades i haver vist “uí, són distintes, no?”, perquè si no, dius: “molt de ruido, molt de soroll”, no? Com que no s’entén res, no? Entonces claro, les mascletaes són algo típic de València, de la Comunitat Valenciana, de Castelló, d'Alacant, de València... En Castelló se fan moltes mascletaes, mon pare tamé... les gaiates, per exemple, tamé les feia. O en els Ninots, en Sant Joan tamé, pues tamé disparaven allí. I cordaes, claro. Cordaes... la de Paterna, per eixemple mon pare ha fet la de Paterna i me’n recorde una vegà que me contà una d’elles, diu “la cordà que ha durat...”, durà cinc minuts, perquè això fiquen... en el recorregut de la mascletà estan els caixons, i no sé què passà que se van encendre i s’encengueren tots [risses]. Per això cada vegà... Ara ja cuiden més el anar amb cofres d’estos, aixina baüls de madera i tal perquè si no imagina’t tu: “la cordà de repent...”. Claro, només n’hi havia u. Però sí, la mascletà és algo típic d’ací, de la Comunitat Valenciana, i els castells és atra cosa. A no ser que te diguen: “vull una mascletà valenciana” **[20 min.]**; entonces, claro, te demanen una mascletà valenciana, perquè volen... Però normalment el resto d’Espanya lo que volen són castells de focs artificials, que és lo que se disparava molt en Madrid, disparen molts castells, per eixemple tots els pobles que hi han en l’autovia de Madrid, tots ixos pobles han fet castells ahí d’Antonio Arnal. I tamé el representant pues tenia que ser un representant bo tamé. Pues anava, tenia que convèncer als ajuntaments... perquè anaven tots: anava Caballer, anava Brunchú, anaven tots, i els tenies que convèncer que tu ho anaves a fer millor. I bueno, al final tot era qüestió d’això, perquè al final sí és de veres que... se dia: el ABC de la pirotecnia: Arnal, Brunchú, Caballer, ABC, eren les que més feien. Claro, Caballer, Brunchú, Arnal, eren els que més disparaven, perquè claró eren els que a més pobles anaven, mon pare arribà a tindre pues casi 100 treballadors... Claro, al final, en el moment gran de mon pare, pues al millor... allí vàreu vore... pues allí n’hi haven 40 casetes, i en cada caseta al millor treballaven dos. Entonces claro, después estaven ja els que treballaven en l’oficina, els que treballaven en els almacens, els que treballaven fent el color o fent la pólvora, que ixos estaven tamé en altre puesto, al final dius “ostres, a lo millor eren 80 treballadors”, en el seu apogeo, no?, en el seu apogeo de quan... I sobretot tens que anar a molts concursos tamé, pa mantindre tamé el... Entonces mon pare anava al concurs de Sant Sebastià, que el guanyà vàrios anys, anava a Bilbao, a Blanes... Anaves als concursos internacionals, o al Festival de Pirotècnia que era molt important. Anar al festival que... pues mon pare a lo millor anà... al festival este haurà anar a lo millor pues 8 o 10 vegades. I sempre anaven els mateixos: Brunchú, Arnal, Caballer... Ricardo, Miguelín... Al final tots... I anaven els estrangers, com heu vist anava [Parente](#) d’Itàlia, anava Lacroix de França, els més importants. El Festival Internacional de Pirotècnia era un festival molt important tamé, allí tamé anaves allí pues a mostrar tot lo que sabies, no?

Un escaparate.

Un escaparate, molt bé.

Antigament el treball era molt de treball en casa, se repartia...

També en casa se feia, de fet, com sabeu, ací en Montcà han hagut accidents en casa.

En casa?

En Santa Bàrbara, jo era xicotet, en Santa Bàrbara, 4 de desembre, estaven acabant uns ahí en l'ermita de Santa Bàrbara. N'hi hagué un accident, moriren quatre.

Ostras. Però en casa jo pensava que eren dones que no tocaven pólvora.

[Se'n riu] En teoria no se pot. Però a lo millor hi havia que fer algo i clar, ixes dones a lo millor treballaven en la pirotècnia, lo que passa que en casa seguien treballant. I a lo millor pues... Però n'hi hagué un accident molt greu. Mon pare, per exemple, a casa la faena que els donava era *buquets* que se dia. Els buquets eren ixes cosetes xicotetes que se ficava dins... no ficaven la pólvora, era el buquet, s'empaperava i se feia. O siga, tot era sin pólvora, no? I tota ixa faena dels buquets que era lo que se feien les traques i lo que se feien en les mascletades, tot se feia en casa. En les cases, sin tocar lo que era la pólvora.

Clar, se feia i suposadament ja s'omplia en...

[Se'n riu] S'omplia... suposadament s'omplia en el taller de pirotècnia. Però sí, jo me'n recorde mon pare que a moltes famílies de Montcà els donava faena de fer cosetes d'empaperar: empaperar eixides, empaperar coets i després se plenaven. Ma tia [Barbereta](#) [Alós Cansans], per eixemple tamé, els feia tamé en casa...

Però ella sí que mos dia que anava, que sí que anava a la pirotècnia.

Sí, sí, tamé.

A lo millor més joveneta, eh?

Sí, sí, arribà a anar. I el seu fill tamé, el meu cosí Juanjo tamé arribà a anar a la pirotècnia. Sí, al final...

El que treballava en casa els dissabtes portava...?

Sí, el que treballava en casa, pues sí, un dia a la setmana anava el camió de la pirotècnia i s'emportava lo que havia fet. Entonces me'n recorde jo, pues això, mon pare li donava faena a vàrios de la contornà d'on vivíem, que vivíem allí a on era la casa de m'auela, allí és on vivíem. I els donava la faena i la portaven allí o anaven a per ella. La faena que eren pues això, els buquets que se dien. En paperets xicotets aixina, era molt curiós [25 min.]. Ara ja no... ara això és impensable. Jo me'n recorde de Zara quan els donava, a les famílies els donava pa fer els teixits i tal i... Tots els sectors estos al final donen faena als veïns en cases [risses]. Sí, sí, molt curiós.

Les dones cosien en casa.

De cosir en casa, efectivament.

En València per exemple cada barri tenia la seua especialitat, o cada poble. Lo que cosien. Bueno, l'altre dia mos contaves que ton pare tenia algunes especialitats...

Ara ho has vist: l'àtòmica esta que l'has vist, ixa atòmica era una atòmica, "puuum", que eixia un so de... "buaah". I això ho fèiem molt. I era molt... les atòmiques eren molt conegudes de mon pare. Carcasses molt grans, com el canó este grans, que d'ahí eixia una atòmica enorme, un sauc llorón.

Enorme.

De 40 o així.

Jo sabia del “Miguelito” [de Caballer].

Sí, efectivament.

Una monstruositat de canó.

Sí, sí.

Mos dies tamé que els colors...

Els colors tamé...

Cadascú tenia els seus.

Sí, exactament. Cada u innovava, per eixemple, en els colors. Per eixemple, els colors que foren molt vius, vale? El roig molt viu, i tamé els intermitents. Els intermitents: blanc, blau, roig; intermitent. Això tamé és algo que era molt bonico de vore tamé. I alguns d'ixos colors eren més perillosos, perquè a lo millor portaven algun material que era més... que reaccionava més prompte a la calor, per eixemple. Mira, vos vaig contar l'altre dia el tema dels accidents de pirotècnia, se'n recordeu? La setmana passà hi hagué un accident de pirotècnia. Ho vareu vore? La setmana passà va morir el propietari, hi hagueren prou ferits, en Alacant. Sirvent [*Pirotecnia Hermanos Sirvent*]. O siga, veus que... Jo te vaig dir: els pirotècnics si no te toca en un any en 20 anys a lo millor no te toca, però hi ha que tindren... que per lo que siga, per lo que siga, te pot tocar. Te pot tocar. Te pot tocar. De fet, l'última explosió, que no hi hagueren víctimes ni ferits, estaven treballant ahí. Estaven treballant. I explotà... no sé lo que explotà i pum pum. Crec que va ser... Ah, va ser de dos a quatre, que estan tots descansant. O tots se n'anaven a Muntcà, ja anaven a casa, o estaven en el comedor... i no estaven treballant. I ningú... No se sap. No se sap com explotà. I no hi hagueren víctimes per això, perquè pogueren eixir, isqueren tots, però bueno.

Tu mos contaves, per exemple la pressió, no?, per ficar la pólvora a pressió.

Claro, antes se ficava a mà. Antes se ficava això, se ficava un... com si fora un clau i amb el clau, pues a mà amb el martell. Clar, tot això s'ha substituït amb premses. Vale? Que són les premses les qui fan la pressió hasta a on... està molt medida la pressió ixa. Molt més precisa. N'hi ha que enterrar... n'hi ha que ficar, per eixemple, els coets de les cordaes que fan “fum” i paren, “fum” i paren; pues ixe paró ho fa que hi hasca algo en el tubo, ni hasca algo que pare el això. Això sol ser terra. Entonces n'hi ha que ficar terra, se fica a pressió i entre mig se fica la pólvora. Entonces, claro, tot això n'hi ha que pensar-ho molt.

En l'[entrevista a Barbereta](#) ens parlava de l'alumini. Ella només feia més que referir-se a l'alumini. Que quan cremava l'àuia no l'apagava. Contà dos casos d'accidents... Clar, u terrible, ell se va tirar a la basa i allò va ser horrorós, l'altre a La Fe directament... I l'alumini, era l'alumini.

Probablement mon pare seria uno dels accidentats, perquè precisament mon pare s'accentà, s'accentà amb més gent i, claro, sí que és de veres pues que la química fa que... Sí. Però bueno, els accidents en pirotècnia és com... “si no quieres ensuciarte no vayas a la llar”, no? És que no... tens que saber que, bueno. Lo que sí que fan ara és reduir al màxim... hi ha molta seguretat. Se reduix al màxim el numero de quilos que hi han en cada caseta pa que si explota siga lo mínim... **[30 min.]** Tot se fa ja pensant en què... sí, que la càrrega explosiva siga la mínima. Ja lo que se fa és intentar que tot... hi hasca una seguretat pa que... primero que no

passee, i si passa que l'efecte siga el menos desastrós possible. Sobretot pa les persones, perquè el material, bueno... Això...

Tamé contaves l'altre dia que no se produix realment... se produix en Xina...

Ara hi han menos accidents... Este que va tindre l'accident no sé... digueren que era un almacén o no sé què, no ho sé. De fet mon pare tingué un altre accident que sigué d'un almacén, que dius "bueno, i d'un almacén com pot ser això?", pues veus? Com és possible que d'un almacén explote algo? Este s'estaven fent encara les causes, però digueren que era d'un almacén tamé; dius "per què?", no? Entonces, claro, cada vegà hi han menos accidents perquè se fabrica menos. Al fabricar-se menos pues ja se toca menos ací lo que és la perillositat. Lo que se fa és, per eixemple, importar de Xina, s'importa tot solt i després ací ja s'acaba. S'acaba pues les metxes que s'han de fer o els empalmes... tot això, se fa ací i entonces ja... pues això, ja no té tant de perill, perquè ja està tot, ja està tot fet. Lo que hi ha que fer ací és fer la manipulació pa poder fer lo que vulgues enganxar o empalmar i després ja quan vas a fer un castell, pues ja ho montes i ja està, el montatge. O siga, realment ara s'importa i són muntadors-disparadors, lo que n'hi ha molt. I si vols fer alguna cosa tu, perquè dius "bueno, açò vull continuar fent-ho jo", pues bueno, pues si és algo que te fa il·lusió dir: "això és meu i ho he fabricat jo", pues ho fas i ja està. Però a lo millor fas això i a lo millor el 80% ho has comprat fora. Perquè a més lo que te vaig contar, no?, la mà d'obra, cada vegà hi ha menos mà d'obra. Hi ha menos, sobretot joves, no?, que vulguen... que els tire molt, que els tire ixe món. Perquè tot el món diu: "no, a mi m'agrà". Sí, anar a la vore el castell, anar a una cordà... Però tu disfrutes i acabes, però claro, tot això... en estiu tots els dies, tres mesos! [risses] Perquè en estiu és una locura, en tots els pobles d'Espanya hi han festes. Entonces estàs disparant tots els dies, i claro, al final diuen "eh, ja està bé, tu, açò". Entonces, claro, i al final tamé la pressió d'estar amb material que és... que te pot matar. Això tamé... Ara se fan... se passen tests psicològics i tot tamé. Sí, perquè claro, això ja... Ara cada vegà les coses... claro, van evolucionant, i està clar que qualsevol persona no pot treballar en una pirotècnia. Perquè n'hi han molts factors que poden determinar que se produísca un accident, no? Entonces se fa molta conscienciació en els tallers de pirotècnia en el tema de l'alcohol i de les drogues. Perquè vulgues o no, ixe... És com els toreros: els toreros tenen por? Claro que tenen por, moltíssima. Més que u que està fora, però tamé tenen ixa valentia pa eixir i ficar-se davant del bou, però la por és la que els fa tindre cuidao i tindre precaució, i saber hasta a on poden aplegar. En pirotècnia lo mateix: els pirotècnics no tenen por? Claro que tenen por, però tens que saber hasta a on pots aplegar. I lo que pots fer. Sobretot quan estàs montant o quan estàs fent, perquè tot és manual, totes les carcasses són manuals, tota la pólvora que se fa, el color és manual, entonces tu tens que saber i tens que... Dies de calor: dies de calor no se fa color, per eixemple, no se manipula color. Claro, quan fa molta calor no se manipula color, per eixemple. Hi han certs productes químics que no se manipulen quan fa calor. Totes ixes coses... certs combinacions ja estan prohibides: "no, és que ixa combinació fa més ruido o fa un color més brillant"; ja, però és més perillosa. Té més clorato potàssic, per eixemple, si se substituïx pel perclorato potàssic a lo millor té menos perillositat. Bueno, pues ixes coses, claro, en les pirotècnies cada vegà se va fent més conscienciació de lo que se té que fer i als propis treballadors tamé [35 min.]. Perquè els propis treballadors una manera d'ixa por... és beguent. Entonces en tot això s'ha fet molta conscienciació en el sector pirotècnic de que alcohol zero. Perquè, claro, si no imagina't tu. Però vulgues o no és un ofici que és de molt de risc. I no n'hi ha més. De fet mon pare no el volia pa mosatros. Claro. Mon pare se va jubilar quan estava més alt. Cosa que els demás del sector, bueno, com diuen: "se jubiló demasiado pronto", no? No entenien. Però no, mon pare ho veia, veia els accidents, els accidents que se produïen tamé

en els... lo que te dia de m'auela, no?, mirant un castell... I mon pare digué: "s'ha acabat, s'acabó la..." i se va acabar. Entonces, bueno, mon pare va decidir això, pues el meu germà i jo diguérem "bueno". N'hi ha que tindre... Mon pare s'ho degué de pensar molt, lo de jubilar-se. Però al final ho va decidir i ja està.

Sí, sí, sí. Antigament es feia la pólvora tamé, mos contava Barbereta que estava el bombo.

El bombo.

El bombo i li ficaven el carbó, no sé què...

Se ficava el carbó, el sofre. I se feia la pólvora. I se feia en els bombos i en boles de ferro que tiraves com si fora una cementera, no?, que tires pa fer el cement, no? Pues ficaven les boles pa que no se solidificara i ixes boles lo que feien era que al final en el color feien les boles. I en la pólvora tamé feien les boles. Perquè la pólvora tamé eren boles. També eren boles de pólvora. O sea que al final tot això pues se feia en el bombo. La metxa, per eixemple, la metxa vos vaig ensenyar la nòria, no?, amb què se feia. Se tirava la metxa i la metxa s'estirava. I entonces la metxa ixa después s'empapelava i entonces era l'estopí que se dia, que era l'estopí que portava la metxa dins, que l'estopí que era, com heu vist en la maqueta, que era lo que unia tots els canons o lo que... En una carcassa, l'estopí anava i entrava per baix d'a on estava la pólvora i lo que feia era encendre la pólvora, això era fundamental. La metxa, l'estopí que se deia, era fundamental. Que no era metxa, era estopí. La metxa és tot això que se compra en les paraetes, que és una cosa de corda. Això els pirotècnics ho utilitzaven pa disparar. Al disparar encenien lo que era la corda. Alguns tamé en vez de la corda utilitzaven tamé com si fora uns tubos que feien que ho encenien i feia "shhh" i encenia una llama. I amb això tamé se utilitzaven en la mà pa disparar, no? Però lo que se feia en les pirotècnies era l'estopí, que era la metxa de l'estopí, que era la metxa que se feia en la fàbrica i después s'empaperava. I después tamé se podia combinar en la traca. Que hi ha la metxa i traca, la metxa d'estopí, però en traca.

És un món apassionant realment. Hi ha molta varietat, jo no sé si s'ha reduït la varietat. Jo recorde quan era xicotet al meu poble, que ja no se fan castells, per eixemple, per temes mediambientals i demés.

Quin poble és?

Artana.

Ah, d'Artana. En Castelló, no?

Castelló. 2000 habitats, un poble xicotet, de la muntanya.

Sí, sí, sí, sí, sí, la conec, la conec.

Pues feien la cordà. Els coets borratxos.

Ací en Montcà tamé. En el carrer Major feien la cordà i después s'embrutava tot.

I això no se fa ja?

No, no se fa.

Això era preciós, era lo que més m'agradava.

La cordà de fet en Montcà se traslladà al cementeri, a l'avinguda del Cementeri. Això van ser les últimes cordaes que vaig vore jo ací en Montcà. De fet ara ja els castells, les mascletaes... pues ara se solen fer ja alreudor dels pobles, ja no se fan dins dels pobles [40 min.]. Antes se feien dins dels pobles, ara ja no.

Sí, clar, tot mascarar... lo que tu dius.

Antes se feien en el poble. En els carreres del poble, i se feia allí la mascletà. De fet allí en Santa Bàrbara, allí en l'ermita de Santa Bàrbara, encara jo he vist fer les mascletaes en la pujà.

Ací tenia fama la traca que se feia, que pujava hasta Santa Bàrbara, hasta allà dalt.

Sí. Feien la traca, que anava per tot el poble, la disparaven i entoncs anava per tot el poble i anava pegant voltes pel poble i entoncs era la que encenia la mascletà o el castell, tamé.

I això, com ho féieu? Vos turnàveu o algo?

Eh, el què?

Eh, pues per eixemple, bueno, tot, o siga, la traca i després la mascletà o el castell.

Sí.

Vull dir, els pirotècnics del poble.

Sí.

No podíeu fer-lo tot, ho faríeu un any cada u o...?

No, que ací, per eixemple, en Montcà arribaren a haver-ne quatre o cinc pirotècnics. Entoncs, pues, normalment lo que feia un pirotècnic era apuntar-se a la festa. I ixa la feia ell. A la clavaría. Entoncs, claro... Que entoncs n'hi haven moltes clavaríes: estava la de la Mare de Déu, estava Sant Lluís ací en Montcà, estava Sant Miquel... Entoncs tu t'apuntaves i ja sabies que el castell el féies tu. Entoncs jo me'n recorde mon pare que estava apuntat a dos o tres clavaríes. Claro, Miguelín s'apuntava a una, mon pare s'apuntava a un atra... El problema era quan s'apuntaven els dos [risses]. Ahí no podia ser. Entoncs... O jo, per eixemple, claro, jo feia Sant Lluís o feia Santa Bàrbara. Claro, sempre hi havia o el pirotècnic o algun fill o algun germà, o algú. Ixe entoncs ja sabia que ixa la feia, no? Entoncs normalment, en les clavaríes, que antes n'hi havia moltes en els pobles, pues hi havia quatre o cinc sants: el patró i la patrona i després hi havia com quatre o cinc sants més. Entoncs ja els pirotècnic ja s'encarregaven, mosatros mateixos de no anar a totes, no? "Enguany jo... va, pues enguany seré clavari de la Mare de Déu". "Pues enguany vull ser clavari de tal". No anàvem a totes, perquè tamé era un lío, no? Entoncs d'ixa manera se repartíem un poc... del poble, se repartíem les festes, no? I després l'ajuntament, pues bueno, normalment lo que feia l'ajuntament, jo crec que amb bon criteri era que cada any ho feia uno i ja està. L'ajuntament dia: "bueno, quants pirotècnics n'hi ha en Montcà, dos?, pues cada any que faça uno", i ja està. I entoncs no entrava ningun tip de controvèrsia. En el tema de les festes sí, en les clavaríes sí que... A lo millor si havia una clavaría que a lo millor no estava ficat el coeter, ja era un tema de... se feia per votació. Entoncs ja la votació era a qui coneixes tu allí dins pa que... [risses] claro pa que votara... Claro, és aixina, és aixina. Entoncs tot era a base d'amistats i a vore a qui coneixes ahí. Home, està clar que a lo millor hi havia algú que dia: "no, jo vull que ho faça Arnal", "no, jo..."; entoncs n'hi havia molt de tema: "no, que ho faça Caballer". Entoncs ja tenies que un poc lluitar tamé amb la gent que a lo millor era fanàtica, no?, o fan de uno o altre.

Claro, hi havien fans?

Claro, sí totalment. Entonces si era fan de uno pues ahí no entrava, ahí no entrava. Si ixe estava ahí... ahí no entrava. El que era fan d'ell ahí no entrava ningun pirotècnic. I ací en Montcà hi ha hagut fans de mon pare i fans de Miguelín. I no... i eren fans, eh?, o siga, el que estava ahí en ixa clavaría... hi havia que fer... i si no se n'anava. I si no no feia la festa. Sí, sí, açò era... ací era... Ja te dic, arribar i... mon pare pues estava mon pare i Miguelín, en una època que jo coneguí de xiquet estava Greses, que era l'atra pirotècnia que estava allí, que ara són cases. Pues Greses tamé la vaig conèixer. Ixos són les tres que vaig conèixer jo. Sé que hi havia antes un atra. N'hi havia un atra tamé que se nombra, la nombreu vosaltres en el...

Sí, en el text de Rafa Chorro [«Moncada, pólvora y tradición» (2010)].

Exactament, se nombren ahí, però ixes ja eren de quan jo era molt xicotet o jo no havia nascut.

Bueno, si no t'importa repetir-mos-lo, que ja mos ho vares dir l'altre dia: però mos contaves de les casetes, les casetes estaven separades unes d'altres...

[Incloem ací un vídeo: <https://youtu.be/Tm7TtP5SgvQ?si=WtdSagDQWo2nW4wU>. És una gravació de la Pirotècnia Arnal actualment en desús a vista de dron, fet per [@kamakiwole](#)].

Les cases tenen que tindre unes distàncies per reglament. Tenen el tetxo té que estar fet d'una manera determinà per reglament, tamé. La carga explosiva màxima tamé està regulà, depenent de lo que se faja en cada caseta. Hi ha havien casetes que soles feien temes de productes que no tenien res de carga explosiva: de paper, empaperar; i altres que sí, no? Entonces, hi havia que tindre cuidado en ixes casetes, més apartades. Ixes casetes quan la carga explosiva se media molt hi havia que vindre uno i retirar-la i portar-la a l'almacén **[45 min.]**, pa que no estiguera molta càrrega en ixes casetes. Entonces, claro, normalment en cada caseta eren dos. Dos treballadors. Vale? I bueno, pues cada caseta feia un producte: carcasses, coets, borratxos, eixides... cada caseta se dedicava a fer un tipus de producte. Pues aixina estava. Después estaven els almacens... A on estaven els bombos de la de la pólvora, apartats, els bombons de la pólvora; apartats els bombons del color, tot això estava de punta a punta, pa que no estigueren mesclats, no?

Hi ha unes casetes a la vora de baix que estaven com més aïllades.

Sí, això eren almacens. Aïllats tamé, perquè el producte acabat tenia que estar tamé aïllat. Claro, el producte acabat això té molt de risc.

Protegit en formigó, no?

Això és, els murs d'hormigó. O eren murs d'hormigó o tenies que soterrar l'almacén baix de terra. Entonces tenia que vindre una excavadora, fer el forat i entonces fer ahí el almacén. Ixos almacens o eren en murs d'hormigó, de formigó, o eren soterrats baix de terra. Jo he visitat pirotècnies que estan baix de terra, per eixemple. Veus el montícul i està baix [risses]. Jo he vist montícul per dalt. Un montícul així i ahí baix està l'almacén.

Però molt antigament, o siga, antigament et parle de fa 100 anys, estes normes no existirien.

No.

Estes casetes aïllades o protegides i tal...

No.

Se treballaria més un poc...

Per això hi haven més accidents.

Clar, per supost, per supost.

No hi havia la seguretat que n'hi ha ara. I tamé els materials que hi haven eren materials que, bueno, que... Vull dir químics, no?, que no se tenia ixa precaució, no?, de certes mescles. Lo que volien era fer el més bonico, el més brillant, el més... Ja, però... Això a vegades comportava el que fora una mescla més perillosa.

Clar, clar, absolutament. L'altre dia ens parlaves tamé de molta diversitat de productes: de les carcasses pals castell, les carcasses de color, els trons, els coets per a les cordades, les eixides, els voladors... Fèieu de tot.

Sí.

Quants tipus de coets féieu més o menys?

Pues més de 100.

Més de 100?!

Sí. De fet ixos articles tenies que homologar-los per poder... en Indústria. Entonces tu tenies que portar ixos articles: de les carcasses, de certs calibres, de lo que hi haguera, de color, de tro, les eixides, els coets.... els coets de quatre eixides, els de dotze eixides, els voladors... Tot això tenies que portar cada uno al Ministeri d'Indústria, i tenies que homologar-ho. I pagar. Tenies que portar allí, tenies que portar el producte, el plano de lo que portava... Tot lo que anava dins de químic... Entonces allí feien les proves, ho feien... Normalment hi havien laboratoris que feien pólvora, de fet ahí se feia pólvora que mosatros compràvem, pólvora en gra. I entonces [Laboratorios Madariaga](#) i Laboratorios de Santa Bàrbara, ixos eren els més importants que hi havia en Espanya, que se dedicaven a la mineria. Claro. Se dedicaven a la mineria, entonces eren els que feien per eixemple la pólvora pa fer els explosius en la mina i tal. Entonces ixos són els que s'encarregaven de fer les proves de la pirotècnia. I d'ahí mosatros tamé, els pirotècnics, compràvem pólvora a granel tamé. Entonces a lo millor pólvora... que la pólvora sempre era molt perillosa de fer, pues a lo millor la compraves. I ells com feien pa la mineria, pues la compraves tamé. Tu feies la teua pólvora, però la pólvora que feies tu, la menos perillosa digam, i la que era més perillosa a lo millor la compraves. I entonces venia... me'n recorde que venia el camió ple de pólvora, tenia que vindre la Guàrdia Civil... Antes, antes anava la Guàrdia Civil.

I el transport no podria anar per totes les carreteres.

La Guàrdia Civil sempre tenia que anar darrere del camió. I quan eixies tu tenies que avisar a la Guàrdia Civil pa que t'escoltara. Antes era una... Antes era una altra història.

Clar, això que parles de que s'homologava. O siga, hi havia alguns que estaven patentats i altres que...

Sí. Tu patentaves tamé, patentaves un producte. Pues... "tal": este tipo de carcassa o este tipo de coetó que fa este tipo d'efecte i tal, ja està. Pues el patente jo i ningú pot copiar-me-lo [50 min.]. Vale, ja està. Después tu pa tirar-lo, pa tirar-lo a una mascletà ixe producte tenia que estar homologat. Vull dir, tenia que estar passat per Indústria com a que era un producte que se podia tirar. Entonces, tu tenies que portar allí totes les... com era, la mescla, tot lo que feia,

pa que ells digueren “vale –Indústria–, val, pots tirar-lo en els castells o en les mascletaes”. O siga, els productes que tu tiraves tenien que estar homologats.

Però hi hauria una part dels coets, no? O siga, hi hauria una part patentats que serien com les característiques pròpies de cada pirotècnia, però hi hauria altres que serien més normals, no? Que compartiríeu tots, no?

Efectivament, sí. Per exemple, els trons d'avís... Això ho compartim tots, això no tenia ningun misteri. Les eixides tampoc tenen ningun misteri, els coets tampoc tenen ningú misteri. Les carcasses és lo que podies, per exemple, patentar, no? Dir: "vaig a patentar...". Però clar, a lo millor patentaves això, però a lo millor feien un canvi i ja està. Una forma distinta, no? Però bueno, lo de patentar a lo millor al principi. Al principi. Els coeters de fa 60 anys, 70 anys “jo vaig a...”, perquè era més difícil de copiar i entones ho patentaven. Però bueno, después això ja no... Clar, les varietats són infinites, entones clar... Vaig a patentar això i después va a fer-lo altre en un altre color o fent una altra cosa... o resulta que li ha ficat pitos, “piiiiii”, en vez de trons i ja l'han fet distint. O fiquen serpentina “fuuuh”, que fa un altre tipus d'efecte. Entones clar, tu pa patentar-ho tens que patentar això amb tots els efectes que poguera fer ixa carcassa, pues això era una pasta, no?, perquè...

Sí, perquè patentar no és barato.

Te costa una pasta cada producte. A lo millor te costa 300 pavs a lo millor, 300 euros. Ostras, tu, si tinc que patentar 100 són 30.000 pavs. Clar, al final...

L'altre dia ens parlaves també dels llibres del color, que se guardava cada pirotècnia.

Clar, se feien un llibret en el que ficaven les composicions químiques de cada color, vale? Entones se feia i me'n recorde que mon pare tenia el llibretet este que ell tenia ahí tot lo que componia cada producte i tot lo que se feia. Perquè això era la Bíblia, no? Això era cada u, cada coeter tenia el seu llibre ahí, l'amagava. De fet, mon pare quan se va jubilar el va... A certs amistats que tenia ell els va aconsellar i els va ajudar después a fer ixe tipus.

Eren coneixements químics, bueno, en la praxis. Ahí no hi havia un coneixement de... un estudi de química inorgànica...

Totalment. Totalment. Per això hi havien accidents.

Clar, clar.

Per això hi havien accidents.

Clar, clar. Anaven provant...

Perquè tenies [risses] tantes ganes de d'innovar que a vegades mesclaves coses que a lo millor eren molt reactives a la calor, per exemple, o a la temperatura. I entones pues a lo millor s'enflamava, no? Però no, no era algo que algun químic... Les pirotècnies més importants, a lo millor, en la seua època, jo me'n recorde de [Pirotecnia Zaragozana](https://moncadapedia.com/arxiu/toni-arnal/), que tenien en el seu moment... estic parlant-te de fa 70 o 80 anys, tenia més de 100 treballadors, ja tenia el seu químic. Però eren empreses... eren altre tipus d'empreses, no? Empreses. No eren tallers, no?

Clar, ací primer serien autodidactes.

Tallers, tallers, tallers de cinc, sis treballadors, set treballadors... Això és lo que... Claro, tot era lo que era la pràctica, no? Ara jo... els que construeixen ara cases i tal, no?, pues a lo millor fan

les parets i tal, no sé què, i això no ix, això com se va fer i això... i jo me'n recorde que hi havia un arquitecte que me deia "jo no sé què fan, però sempre t'apareix el tio del puret que te diu «açò en açò, en açò, en açò, està paret açò» coño i te fa la paret".

Ho fan, ho fan.

Ho fan. I és el tio del puret. De fet els arquitectes diuen "com feien les catedrals estes que feien, les cúpules que feien, això com ho feien?". Diu, claro, ells amb la tecnologia que hi ha ara... però, fa mil anys? Això com se feia. Pues el tio del puret que amb quatre coses te diu una paret com fer-la d'ixa manera i ja aguanta i ja no hi ha ningun perill. En la pràctica **[55 min.]**.

Sí, molt d'ofici. Els mestres d'obra antics... ni arquitectes ni res.

Efectivament, efectivament.

Ací anem a fer una cúpula.

Ací este pilar ací, no sé què... Xe tu, i ja està.

Bueno, la part més bonica seria dissenyar perquè no sempre era el mateix disseny, o siga, tenies que pensar...

Jo me'n recorde mon pare que els dissenys, ell feia planos. Una mascletà, en planos. Entonces ho dibuixava en planos, ixa mascletà la feia primer en un plano. Entonces agarrava vàrios folios i anava fent el despligue de tot el castell o tota la mascletà. I el dibuixava. El dibuixava com el volia. I després ja feia la ordre de producció. Però primer feia el disseny. El feia, el dibuixava i escomençava. I escomençava a fer com anava, perquè tot té unes fases, no? Entences ixes fases ell les tenia molt... innovava, no? I a vegades mesclava coses i entonces les mesclava. I no solia repetir les mascletaes o els castells. Sí que tenia dos o tres aixina base, però innovava sobre ixes dos o tres bases. Depenent del lloc, depenent dels diners, del pressupost que hi haguera. Depenia un poc de la gent, si era més entesa o menos entesa, del tipo de gent que anava a vore-lo, si era la gent de Madrid o gent de València, pues ja l'estructura és distinta. Per eixemple, els castells poden valdre un milió d'euros. Però els castells tenen que ser la leche. Però castells de 100.000, 200.000, 300.000... 500.000... Ixos castells són guapos.

Sí, tamé per fer-nos una idea de quina quantitat de material. La quantitat de coets que pot haver en una mascletà.

Això va per quilos tamé. Pues hi han 100 quilos de massa explosiva. 150 quilos. Sempre n'hi ha un tope de massa explosiva i a partir d'ixe tope, que ja te dic que en València sol ser alreudor de 100, 110, 115, 120 quilos, pues ja escomences a ficar tu. Lo que és ara, pa fer-la en la plaça de l'Ajuntament. Ja després pues és conforme a on vages, no?

A València a més se controla els decibelis, que no passen...

Exacte.

Això ja és uns coneixements, per al pirotècnic, que antigament pues jo què sé, pues no els tenien, m'imagine.

Claro, claro, claro. Tot... La tecnologia té això, no?, que cada vegada pues tingues que saber més.

Quedarà molt bé, a més ho contes amb passió, és bonico escoltar-te.

Sí, perquè quan això... Jo ho sentia molt tament, els disparos, els... tot lo que era les Falles, mon pare mai estava en casa... El anar a vore les mascletaes, el acabar la mascletà i enseguida anar tots a agarrar a hombros a mon pare o a l'encarregat o als treballadors... I rodar-los ahí en hombros... de dir "woooow", no?, és que era algo que dies "buf, què cosa, no?", entonces claro, ixes coses pues... Claro, les vivies molt. Les senties molt.